

Vakupeost keskaja Liivimaal

Inna Põltsam-Jürjo

Alwin Schultz. Deutsches Leben im XIV und XV Jahrhundert. Leipzig 1899.*

Vakupidu kui nähtus on pakkunud ajaloo-uurijatele järjepidevat huvi.¹ Leidub mitmeid asjaolusid, mis seda huvi toidavad ja üleval hoiavad: esmalt vakupeo hämar muinasaege päritolu, edasi intrigeerib pidu ise, ehk kuidas seda peeti, ning mitte vähem huvitav pole küsimus, miks vakupidude traditsioon hääbus. Vahest kõige enam on uurijate meeli erutanud vakuse institutsiooni olemus,

kuivõrd selle teema uurimiseks saab kasutada suuremat allikabaasi, lisaks kirjalikele ka arheoloogiaallikaid jm.² Eesti ajaloolastest on Herbert Ligi käsitlenud vakupidu eeskätt talupoegade koormiste kontekstis.³ Ligi nägemust vakupeost on mõjutanud nii ajastu, mil ta oma uurimusi tegi, kui ka rahvusromantiline ajalookäsitlus, mis pigem tõrkus vakupidu talupoja ja feodaali ühissöömaajana nägemast. Et säilinud

* Illustratsioonidena on kasutatud pilte talupoegade pidustustest ning jahisöömaegadest Saksamaal.

¹ Vanem Tallinna Jaani haigemaja vakuraamat (1435–1507). Das älteste Wackenbuch des Revaler St. Johannis Siechenhauses (1435–1507). Toim. P. Johansen. Tallinna Linnaarhiivi väljaanded nr. 2. Tallinn, 1925; A. Korhonen. Vakkaloitos. Yhteiskuntahistoriallinen tutkimus. Historiallisia tutkimuksia VI. Helsinki, 1923; E. Blumfeldt. Eesti keskaja agraarjalugu. – Eesti majandusajalugu I. Tallinn, 1937, lk. 33–108; I. Arens. Muistseist vakupidustustest Eestis. – Kauge Kodu 1946, nr. 3, Augsburg, lk. 38–40; Das Wackenrecht und die rechtliche Schichtung der bäuerlichen Bevölkerung im estnischen Kreis Wiek am Anfang des 16. Jahrhunderts. Heidelberg, 1946; H. Ligi. Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus Liivi sõja ajal (1558–1561). Tallinn, 1961; E. Tarvel. Die Wackeninstitution in Estland im 13.–17. Jahrhundert. – Europeans or Not? Local Level Strategies on the Baltic Rim 1100–1400 AD. CCC Papers 1. Oskarshamn, 1999, lk. 285–292.; V. Lang. Vakus ja linnusepiirkond Eestis. Lisandeid muistse haldusstruktuuri uurimisele peamiselt Harjumaa näitel. – Keskus – tagamaa – ääreala. Tallinn, Tartu, 2002, lk. 125–169. Vt. ka K. Tarkiainen. Vakkakirjojen maailmasta. – Januksen kahet kasvot. K. Tarkiainen. Helsinki, 2003, lk. 120–130.

² Vt. V. Lang. Vakus ja linnusepiirkond Eestis, lk. 128–130.

³ H. Ligi. Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus Liivi sõja ajal; H. Ligi. Talupoegade koormised Eestis 13. sajandist 19. sajandi alguseni. Tallinn, 1968.

allikad jätavad vakupeo piisavalt saladuslooriga kaetuks, on ja jääb teema avatuks mitmesugustele käsitlus- ja tõlgendusvõimalustele. Järgnevas kirjatöös on varasemast rohkem keskendunud vakupeole kui pidusöömingule.

Kirjalikke allikaid vakupeo, aga eelkõige eesti talupoegade vakukoormiste kohta leidub küllaltki palju. Mitmesugused vakuraamatud sisaldavad vakupeoks laekunud andamite nimekirju. Tõsi küll, selliseid raamatuid on alles peamiselt 16. sajandist. Erandiks on Paul Johanseni leitud ja publitseeritud katkend ühest Tallinna piiskopi Virumaa mõisa vakuraamatust u. aastast 1330, samuti tema avaldatud Tallinna Jaani seegi vanimad vakuraamatud.⁴ Vanimatest vakuraamatutest on publitseeritud veel Saare-Lääne piiskopkonnast 16. sajandi algusest pärinev.⁵ Balthasar Russowi kroonika kui ainus vakupidu kirjeldav allikas väärub kahtlemata kõrgendatud tähelepanu.⁶ Selle ülimalt värvika kroonika teate puhul on mõtlemiskohaks asjaolu, mis allikatele Russow oma kirjelduses õigupoolest tugineb. 16. sajandi keskpaiku oli vakupidu juba hääbuv nähtus, seda isegi Läänemaal, kus ilmselt vakupeo traditsioon oli keskaja jooksul üks järjepidevamaid ja tugevamaid.⁷

On üksjagu kahtlane, kas Russow ise sai olla mõne Liivimaa aadlike ja nende talupoegade peetud peo vahetu tunnistaja. Pigem tuli tal tugineda mingile suulisele traditsioonile või kirjalikule infole. Viimane tundub isegi usutavam, eriti eeldusel, et need suured ühissöömingud hakkasid juba 1520. aastatel hääbuma. On veel paar asjaolu, mis panevad

mõtleva, et Russow kasutab mingit kirjalikku eeskujut, mis kirjeldab varasema, mitte kroonika kaasaja olusid. Näiteks Russowi väide, et Liivimaalt ei veetud üldse välja linnaseid ega otra.⁸ Ometi on just Liivi sõja eelsetest aastakümnetest teateid odra ja linnaste suures koguses väljaveost.⁹ Russow seega kas vassib või kirjeldab varasema aja olusid. Just aadli ja mõisameeste eluviisi käsitlevad kohad tunduvad tal olevat mitte tema enda kaasaega, vaid oluliselt varasemat aega kajastavad refereeringud või ümberjutustused. Näiteks Liivimaa mõisameeste joomakombeid kirjeldatakse ühes 1515. aastal Erfurdis ilmunud raamatus ja Russowi kroonikas sisuliselt sarnaselt.¹⁰ Et nimetatud kirjeldused ei ole siiski identsed, siis vaevalt Russow mainitud teost oma allikana kasutas, tõenäolisemalt oli mõlemal mingi ühine eeskujut(d). Mida viimane endast kujutas (juhul kui see tõepoolest eksisteeris), jääb vähemalt esialgu mõistatuseks. Käesoleva teema kontekstis on lihtsalt oluline teada, et Russowi kirjeldus ei käi mitte hääbuva, vaid n.-ö. täies elujõus vakupeo traditsiooni kohta.

Veel üks tähtis allikas on Vao küla vakuraamat,¹¹ mida säilitatakse Tallinna Linnaarhiivis. Sellest on Paul Johansen publitseerinud mõned katkendid,¹² kuid ka raamat tervikuna sisaldab väärtuslikku informatsiooni. Vao vakuraamat on huvitav ja eriline mitmel põhjusel: esiteks sisaldab see üksikasjalikku kirjeldust n.-ö. isandapoolsest panusest vakupeolauda (lisaks muidugi ka talupoegade kohustusi), edasi pärinevad need andmed veel Liivi sõja eelsest ajast ning lõpuks kajastab

⁴ P. Johansen. Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte. I. – Beiträge zur Kunde Estlands. Bd. XIII. Heft 5. Reval, 1928, lk. 144–157. P. Johansen. Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte. II. – Beiträge zur Kunde Estlands. Bd. XIV. Heft 1. Reval, 1928, lk. 16–39.

⁵ Fr. Baron Stackelberg. Das älteste Wackenbuch der Wiek (1518–1544). – Öpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat. Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1927. Tartu, 1928, lk. 78–254.

⁶ B. Russow. Chronica der Prouintz Lyfflandt. – Scriptores rerum Livonicarum. Sammlung der wichtigsten Chronisten und Geschichtesdenkmale von Liv-, Ehst- und Kurland. Bd. II. Riga, Leipzig, 1848, lk. 42.

⁷ I. Arens. Muistseist vakupidustusist Eestis, lk. 39.

⁸ B. Russow. Chronica der Prouintz Lyfflandt, lk. 44.

⁹ Vt. nt. Tallinna Linnaarhiiv (= TLA), f. 230, n. 1, s. B. D. 5 I b: Korrespondenz von Pernau an Reval 1505–1598, l. 36, l. 40–42.

¹⁰ A. Schultz. Deutsches Leben im XIV und XV Jahrhundert. Leipzig, 1899, lk. 502. Vt. ka I. Pöltsam. Söömine-joomine keskaegses Tallinnas. Tallinn, 2002, lk. 63.

¹¹ TLA, f. 230, n. 1, s. A. d. 54. Tallinna Linnaarhiivis säilitatakse veel teisigi vakuraamatuid, nt. Kullamaa vakuraamatut, TLA, f. 230, n. 1, s. B. m. 23 I: Wackenbuch der Kirche zu Goldenbeck (1520–1532).

¹² P. Johansen. Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte II, lk. 31–39.

see linnaisade osalusel peetud vakupidusid. 16. sajandi teisest poolest pärit vakuraamatuid säilitatakse Eesti Ajalooarhiivis Tartus ning need on kättesaadavad ka Internetis. Eesti 16. sajandi vakuraamatutega (või nende koopiatega) võib tutvuda veel Saksamaal Herderi Instituudis ning neid leidub ka Stockholmis Rootsi Riigiarhiivis.¹³

Muinasaegne päritolu

Et vakus ja vakupidu kui institutsioonid pärinevad juba muinasajast, selles on veendunud mitmed uurijad ning tõepoolest leiab sellele seisukohale üksjagu toetuspunkte. Esmalt sõna “vakk” (vakus) – see on andamite tähtsajana, pidustusena ja maksupiirkonnana algupäraselt läänemeresoome-tekkeline, täpsemalt öeldes eesti-liivi päritolu.¹⁴ Alamsaksa keeles oli laensõnana *wacke*, mis levis laiemalt kogu keskaja Liivimaal. Vakk tähendab korvi või astjat, kuid on ka viljamõõt, millega mõõdeti andameid ja külvihulka. Samale tähendusele vastavad Liivimaa-saksakeelne *Loof*, keskalamsaksa *lop*, vananorra *laupr*.¹⁵ Muinasajal koguti ohvriandamid vakka, millega need ohverdati pidulikel tseremooniatel või jäeti vakaga vastava jumala asupaika. Mingil kombel elas see traditsioon Eestis edasi Tõnni- ja Uku-vakkades isegi 19. sajandil.¹⁶ Paul Johansen juhib tähelepanu, et veel 19. sajandil nägi Eestis kõrvaliste metsakülade suitsutaredes “vakka”, mis oli nurgas varjul ning mille sees nuku kujul hoiti peidus majavaimu; tema auks korraldati teataval päeval

(sageli katoliiklik püha reformatsioonieelsest ajast) pidusöök ölle ja lihaga.¹⁷

Kuidas neid muistseid pidustusi peeti või millised tseremooniad neid saatsid, selle kohta pole mingeid otseseid allikaid ja nii jääb kõik vähem või rohkem veenvate hüpoteeside tasandile. Vakupeod on tõenäoliselt võrsunud muistsetest sakraaltseremooniatest.¹⁸ Ühest küljest olid need tänuavaldused jumalatele, teisest küljest ka lepituseks vihastunud jumalatele. Sel puhul töid eestlased nagu germaanolased ja teisedki Euroopa rahvad lõikus-, tänu- ja lepitusohvreid. Pidusööke korraldati jumalate auks, hiljem ka maaisandale, kellele toodi ühtlasi ande ja makse. Tavaliselt leidis see sündmus aset sügiseti pärast saagikoristust mõne pühamu juures. Paul Johansen oletab, et samasse paika võidi hiljem ehitada kristlik kirik, mis päris kombe ja nime, võttes enda alla ühtlasi kogu (vakuse) piirkonna.¹⁹

Ilmar Arensi arvates toimus 12. sajandist alates vakupidude ja andamite kogumine koos rahvakoosolekutega. Seoses maal alanud tsentraliseerumisprotsessiga kohandati vakk andamite kogumiseks ilmalikeks eesmärkideks, nagu kindlustatud maalinnade ja pelgupaikade rajamiseks vms. Vakus muutus siis regulaarseks ühiskondlikuks koormiseks. Vajalik oli see ka selleks, et koguda varusid sõjamaksudeks ja lunarahaks, mis tõusid päevakorda seoses viikingite ja slaavi suguharude röövretkedega. Kokku tulnud inimesi ühendavaks momendiks kujunes suur ühine pidusööming andamite ülejääkide, hiljem just selleks otstarbeks kaasa toodud toitudega.²⁰

¹³ Vt. selle kohta täpsemalt Fr. Stackelberg. *Das älteste Wackenbuch der Wiek (1518–1544)*, lk. 78–79; *Archivbestände zur Geschichte Est-, Liv- und Kurlands in der Dokumentensammlung des Herder-Instituts*. Csaba János Kenéz, Peter Wörster. Marburg, 2000, lk. 82.

¹⁴ P. Johansen. Keskaegse maakogukonna mõned funktsioonid ja vormid Eestis ja Soomes. – *Kaugete aegade sära*. Koost. J. Kivimäe. Tartu, 2005, lk. 121; I. Arens. Muistseist vakupidustusist Eestis, lk. 38. Liivi keeles *vakā*, mitm. *vakād*. Läti keeles oli vastav sõna vene keelest laenatud *pagasts*, vt. L. Arbusow jun. *Ein Verzeichnis der bäuerlichen Abgaben im Stift Kurland (1582/83)*. – *Acta Universitatis Latviensis* X/1924, lk. 203.

¹⁵ P. Johansen. Keskaegse maakogukonna mõned funktsioonid, lk. 121.

¹⁶ I. Arens. Muistseist vakupidustusist Eestis, lk. 38.

¹⁷ P. Johansen. Keskaegse maakogukonna mõned funktsioonid, lk. 121.

¹⁸ I. Arens. Muistseist vakupidustusist Eestis, lk. 38.

¹⁹ P. Johansen. Keskaegse maakogukonna mõned funktsioonid, lk. 119.

²⁰ See nüanss püsis ka Saksa-Skandinaavia vallutuse järgselt, nimelt eristatakse vakuõiguse järgi sisse nõutud andameid ning vakulaa andameid, s. t. mitte kõik vakuõiguse alusel laekunud andamid ei olnud mõeldud vakulaa tarbeks.

Valter Langi väitel oli enne Saksa-Skandinaavia vallutust igal vakusel oma valdaja, ühele isikule võis kuuluda ka mitu vakust. Vakuse valdajad aga moodustasid Eestis muinasaja lõpul kõige madalama ning samas arvukaima ülikute rühma.²¹

Soome uurija Arvi Korhonen seab vakuse kohaliku algupära Eestis ja Lätis kahtluse alla. Tema arvates oli vakus Baltimaades küll Saksa-Skandinaavia vallutuse eelne, aga Skandinaavia viikingite poolt kas otse (Eesti) või venelaste vahendusel (Läti) juurutatud institutsioon.²² Selle põhjuseks peab ta seda, et kõnealune maksuinstitution oli Baltikumi eri rahvastel ühesugune, seega sisse viidud ühe mustri järgi, ning tõenäoliselt oli tegu n.-ö. välislaenuga. Selline institutsioon oli germaanlastel, eriti põhjagermaanlastel, põline. Muidugi pole välistatud, et viikingid võtsid üle ja kasutasid mõningate mugandustega siinset, juba kehtivat maksuinstitutioni. Erinevatest hüpoteesidest jääb aga kõlama tõdemus, et vakus oli ühe või teise nime all levinud Lätist üle Eesti Loode-Venemaa ja Karjalani (samas ei tuntud vakukostitust Preisimaal)²³ ning selle iseloomulikuks jooneks oli teatav kindel piirkond, mille elanikud tasusid ühiselt makse ning viimasega seoses peeti suurt pidusöömaaga.²⁴

Keskaeg

12.–13. sajandil Eesti ja Läti aladel kanda kinnitanud Saksa-Skandinaavia vallutajad jätkasid vakumaksete sissenõudmist ning koos sellega ka vakupidustuste traditsiooni. Juba 1241. ja 1255. aastal ordu ja saarlaste

vahel sõlmitud kokkulepetes sisaldus punkt, mille järgi saarlased pidid kord aastas vastu võtma ordufoogti, kes kogus makse ja mõistis kohut. Lepingus küll otseselt vakupidu ei nimetata, kuid sisuliselt see kohustus seda tähendas.²⁵ Vakus kui vallutajatele sobiv maksuinstitution võeti üle ning seda kasutati 17. sajandini.²⁶ Nagu vahendab kroonik Balthasar Russow: "...kõigi isandate ja aadlike külad olid jagatud vakustesse. Ühes vakuses oli suurtest ja jõukatest küladest üks või kaks, aga väikestest ja vaestest määrati neid rohkem kokku, nii et igal isandal ja aadlimehel olid mõned vakused tema külade arvu järgi."²⁷

Saare-Lääne piiskopil oli Läänemaal kokku 86 küla, mis moodustasid 15 vakust. Seejuures kuulus keskmiselt 4–5 ja kõige enam 7 küla ühte vakusesse.²⁸ Järvamaal moodustasid ühe vakuse 5–15 küla.²⁹ Nime sai vakus tavaliselt suurima küla järgi. Kuid võis ette tulla ka erandeid, näiteks Saare-Lääne piiskopi Audru mõis jagunes kaheks vakuseks: Ranna- ja Metsavakuseks. Vakuraamatud näitavad, et vakusteks nõuti andameid erineval alusel: kogu vakuselt, taluperelt ning adramaalt. Laekus nii toiduaineid kui ka rahalisi makse, samuti heina ja küünlaid. Näiteks Padise vakus maksis tervikuna 4 tünni õlut, 2 sinki, 2 oinast, 6 killingit leiva- ja 6 killingit sibularaha; peale selle veel joot- või nn. taskurahad; igalt adramaalt laekus 1 kana, 4 muna, 2 naela võid, pisut kaeru, heinu ja õlgi, igalt adratalunikult 2 küünalt.³⁰

Maksude kogumise kõrval mõisteti vakuste ajal kohut ning arutati ja otsustati mitmesuguseid päevakajalisi avalik-õiguslikke

²¹ V. Lang. Vakus ja linnusepiirkond Eestis, lk. 154–155.

²² A. Korhonen. Vakkaloitos, lk. 206 jj.

²³ A. Korhonen. Vakkaloitos, lk. 206.

²⁴ Soomes oli maakogukonna üks vorm *pitäjä*. See sõna on tuletatav väljendist *pitää pidot*, mis tähendab pidusid pidama: vt. P. Johansen. Keskaegse maakogukonna mõned funktsioonid, lk. 119.

²⁵ H. Ligi. Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus, lk. 168.

²⁶ V. Lang. Vakus ja linnusepiirkond Eestis, lk. 155.

²⁷ B. Russow. Chronica der Prouintz Lyfflandt, lk. 42. Tõlge eesti keelde D. ja H. Stock, vt. B. Russow. Liivimaa kroonika. Tlk. D. ja H. Stock. Tallinn, 1993, lk. 85.

²⁸ Fr. Stackelberg. Das älteste Wackenbuch der Wiek, lk. 89.

²⁹ Vt. A. Korhonen. Vakkaloitos, lk. 111.

³⁰ H. Ligi. Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus, lk. 169.

küsimusi. Vakuraamatutesse on samuti jäänud teateid kohtumõistmise, s. o. talupoegade süüasjade ja neile määratud trahvide kohta. Säilinud on ka fragment ühest 16. sajandi algul Läänemaal vakuste ajal peetud kohtuprotsessist.³¹ Olemasolevatest allikatest nähtub, et talupoegadele määratud trahvid nõuti sisse koos vakukoormistega. Vanima säilinud vakuraamatu andmetel trahviti eriti karmilt koormistele ja kohustustele vastuseisu ja mittetäitmise eest.³² Näiteks talupoeg, kes polnud toonud vakusteks heina, pidi andma karistuseks lamba. Seevastu kehavigastuste ja surmajuhtumite puhul piirdusid karistused enamasti rahatrahviga. Asjaolu, et vakupeod olid ühtlasi kohtupäevadeks, lubab Ilmar Arensi arvates neid tagasi viia Muinas-Eesti rahvakoosolekute ning ohvritoimingutega ühendatud pidustuste juurde, kus samuti peeti kohut.³³

Vakuraamatute teateil peeti Liivimaal vakuseid enamasti kaks korda aastas, vahel ka rohkem. Näiteks Sõrves toimusid vakused lausa neli korda aastas.³⁴ Reeglina koguti mihhklipäeval kümnist ning jaanuaris võeti vastu rahamakse. Kroonik Russow annab vakupidude toimumise aja kohta teada järgmist: "Mihhklipäeval hakkasid orduhärrad vakupäevi pidama...", ja veel: "Vakusepidu kestis kogu maal mihhklipäevast jõuludeni kõigi orduhärrade, maavalitsejate ja aadlikkude juures."³⁵ Vakusele sõitis kohale isand koos oma kaaskonnaga ning talupojad pidid tema suhtes täitma vankumatut külalislahkuse seadust, s. t. nad olid kohustatud kohale sõitnud isandat ja tema saatjaid vastu võtma, kostitama ning neile kingitusi tegema.³⁶ Vakupidudest kujunesid keskaja Liivimaal suured isandate ja talupoegade ühised pidusöömingud, kuhu nii talupojad kui ka (mõisa)härnad pidid tooma osa vajaminevaist peotarbeist.

Essen und Trinken in Mittelalter und Neuzeit. Sigmaringen 1987.

Raskusi valmistab küsimus vakupeo toimumiskohast. Kui tegu oli sügisese või suvise peoga, siis sai seda pidada vabas õhus või kergete varjualuste all. Teine lugu on aga pidusöökidega, mida peeti talvel. Kus need toimusid, eriti kui arvestada, et rahvahulk, kes tuli ära mahutada, polnud sugugi väike? Ega rahuldavat vastust ei oskagi siinkohal anda. Sobivalt suuri hooneid, kus sai vastu võtta ja majutada arvukat seltskonda, leidsid 15.–16. sajandil mõisakeskustes. Väo külas peeti ühte vakukostitust jaanuaris-veebruaries, kuid seal oli Tallinna rael mitmeid hooneid, muu hulgas külalistemaja (*herberge*), mis võis sobida selle peo pidamiseks. Vaevalt aga toimusid kõik vakupeod mõisas. Samuti jääb õhku küsimus: kus leidsid aset talvised vakupeod 13.–14. sajandil? Vahest ehk kirikutes või kiriklas kui kõige ruumikamates ja kindlamates hoonetes?

Vakupidustuste korraldajad ja läbiviijad ei olnud üksnes talupojad, vaid selle suurejoonelise ürituse õnnestumise eest kandsid hoolt mõlemad pooled. Maksude ja andamite üle peetud vakuraamatutest on näha, et määrati mitmesuguseid ametimehi,

³¹ Vt. I. Arens. Muistseist vakupidustusist Eestis, lk. 39.

³² Vt. P. Johansen. Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte I, lk. 147.

³³ I. Arens. Muistseist vakupidustusist Eestis, lk. 39.

³⁴ Neljas pidu korraldati kohaliku piiskopimõisa valitsejale, kes käis sisse nõudmas mõisaametnikele minevaid andameid, vt. H. Ligi. Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus, lk. 173.

³⁵ B. Russow. Chronica der Prouintz Lyfflandt, lk. 42. Tõlkes lk. 85, 86.

³⁶ Vakuraamatute andmeil nõuti talupoegadelt mõnikord kingiraha.

nagu vakuse köögimeister, vakusejookide valaja, vakusemarssal, vakuse kohtuteener, vakusetõlk jne.³⁷ Nad pidid pidustustel teenima ning said selle eest tasu. Vakuse eesotsas seisis vardjas (küla eesotsas kubjas). Sõna vardjas (*warthe, wartmann*) on germaani laen, algse tähendusega vististi valvur.³⁸ Millised olid vardja esialgsed kohustused, seda võib vaid oletada. 16. sajandil olid tema ülesanded lähedased kupja omadele: ta valvas teotegemise järele ning vastutas andamite laekumise eest. Sellest aga, et vardjas seisis vakuse eesotsas ning korraldas vakupeo, on järeldatud, et ta polnud algselt mõisasundija, vaid oli talurahva omavalitsuse esindaja ehk vanem. Näiteks Riia linnasarases oli vardjas veel 16. sajandil talupoegade poolt valitav.³⁹

Vakupeol osalesid ühelt poolt talupere-mehed: "...ning iga vakus oli kohustatud oma isandale või junkrule korraldama aastas uhke võorustuse, kuhu siis kõigil neil maameestel ja vabatalupoegadel, kes selle vakuse alla kuulusid, tuli kohale tulla ja tasuda isandale või junkrule oma aastamaks ja andam."⁴⁰ Teise poole peolistest moodustas feodaalisand või tema esindaja koos kaaskonnaga. Kui palju inimesi vakupeol kokku osales, on raske arvata. Russowi kirjelduse järgi ei olnud see seltskond just väikesearvuline "... kuhu siis ka kogu nende (orduhärrade) mõisapere koos terve ümbruskonna aadliga ja priitaalunikkudega, sakslased ja mitesakslased, hulgaviisi kokku tulid."⁴¹ Konkreetsete arvude kohta leiab aga allikaist haruharva teateid. Teadaolevalt käis Sõrves foogtiga kaasas u. 20 meest.⁴² Saare-Lääne piiskopi mandriosas peetud vakustel käis 16. sajandi algul kindlasti kohal Lääne-maa stiftifoogt koos kirjutajaga. Seejuures

maksis iga vakus foogtile 12 killingit ja kirjutajale 8 killingit.⁴³ Kui suur võis olla neid saatnud kaaskond, seda ei oska arvata. Tallinna linnale kuulunud Vao külas käisid kohal kaks raehärradest võõrmündrit ning mõnikord saabus koos nendega suurem seltskond külalisi (*myth mer anderen guden frunden*).⁴⁴

Sotsiaalne tähendus

Materiaalses mõttes kujutasid vakupeod endast talupoegadele tüütut lisakoormist. Talupojad olid kohustatud oma isandat kostitama ja nii kujunes keskajal pidusööminguist üks elanikkonna ekspluateerimise viise. Õigust kostile jagasid suured isandad oma lähikondlastele ning sel kombel sarnanes kostitamine läänimaksule.⁴⁵ Ometi oleks piiratud ja ekslik käsitleda vakupidu ehk pidusöömingut lihtsalt ühe ekspluateerimisviisina. Pidusöögil oli nii paganlikus kui ka kristlikus ühiskonnas palju laiem tähendus – see oli ühiskondliku elu tähtis osa. Ühise pidulaua taga istumist võttis keskaja inimene kui rahu ja sõpruse, sõlmitud lepingute, samuti ühtsesse gruppi või kogukonda kuulumise kinnitust.⁴⁶ Ka talupoeg ja maaisand olid omavahel mingis mõttes lepingulistest suhetes, talupoeg oli isandast sõltuvuses, kandis tema heaks koormisi, aga ka isandal oli kohustusi alluvate ees: kui kõrgem võim pidi ta garanteerima temast sõltuvatele nende õiguste austamise. Suure ühissööminguga kinnitasid mõlemad pooled vastastikuseid leppeid ja suhteid. Isandat kostitades ja talle kingitusi tehes kindlustasid talupojad oma aja, s. o. feodaalühiskonna reeglite järgi endale maa-

³⁷ P. Johansen. Keskaegse maakogukonna mõned funktsioonid, lk. 121.

³⁸ Eesti talurahva ajalugu (=ETA). I kd. Peatoim. J. Kahk. Tallinn, 1992, lk. 194.

³⁹ ETA, lk. 194.

⁴⁰ B. Russow. Chronica der Prouintz Lyfflandt, lk. 42. Tõlkes lk. 85.

⁴¹ Samas.

⁴² H. Ligi. Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus, lk. 173.

⁴³ Fr. Stackelberg. Das älteste Wackenbuch der Wiek, lk. 97.

⁴⁴ P. Johansen. Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte II, lk. 37.

⁴⁵ A. Gurevič. Kategorii srednevekovoj kul'tury. Moskva, 1984, lk. 242.

⁴⁶ G. Althoff. Der frieden-, bündnis- und gemeinschaftstiefende Charakter des Mahles im früheren Mittelalter. – Essen und Trinken in Mittelalter und Neuzeit. I. Bitsch, T. Ehlert usw. Hg. Sigmaringen–Giessen, 1987, lk. 24.

isanda poolehoiu ja abi. Kingituste vahetamine oli ka osa vakupeo rituaalidest. Mitte ainult kohustus võõruspidu korraldada, vaid ka suutlikkus seda teha oli see, mis luges. Feodaalühiskonnas kindlustasid just heldus, tähelepanelikkus ja kingitused poolehoiu ja sõpruse. Seepärast võib vaid nõustuda Ilmar Arensi aruteluga, et talupojad ei saanud õlle pakkumises maahärra esindajatele olla kitsid, sest sellest sõltus ju suurel määral viimaste üldine suhtumine ja käitumine edaspidisel kohustuste ja koormiste sissenõudmisel.⁴⁷

On selge, et kuigi Saksa-Skandinaavia vallutajad võtsid vakuseinstitutsiooni ning vakupidude pidamise tava üle, täideti kogu vana traditsioon n.-ö. uue sisuga. Kristlikus ühiskonnas minetas vakupidude varasem kultuslik külg tähenduse. Paganlikul ajal oli jumalatele ohverdamine, tagamaks head viljasaaki, karja juurdekasvu, kalaõnne jms. osa vakupeo tseremoniatest. Kuigi on selge, et paganlikke kombetäitmisi võidi vakupidustustel ka kristlikul ajal edasi toimetada, oli see siis juba "illegaalne" tegevus. On veel üks moment, millega tuleb vakupeo juures arvestada. Nimelt olid nn. kirjaelsetes ühiskondades seesugused suured pidustused ning mitmesugused riitused ka mälestuste ja teadmiste ehk kollektiivse mälu kandja ja hoidja rollis.⁴⁸

Vakupidu oli keskaja Liivimaal talupoja ja tema isanda kohtumise koht. Tegelikuses oli see isanda ja talupoja otsese suhtlemise peamine moodus. Seega, pidusöök oli keskajal sotsiaalse suhtlemise peamine moodus – seal kohtuti vanade tuttavatega, leiti uusi; sõlmiti varanduslikke tehinguid, lepiti kokku abielumistes, arutati pärandusasu jne. Feodalsmiasjal olid ühiskondlikud sidemed eelkõige isiklikku laadi – pidusöögid ja kingitused olid nende suhete omapära väljendused. Ühiskonnaliikmed astusid omavahel vahetutesse

suhetesse, ükskõik, olid need siis rajatud sugulusele, naabrusele, eestkostele, sõltuvusele või alluvusele – ikka oli tegu isikutevaheliste otsesidemetega. Kõiki neid momente arvestades võib küll vaevalt arvata, et keskaja talupere mees nägi vakupeos pragmaatiliselt üksnes tülikat lisakoormist.

Kulinaarne külg

Vakupidu oli suur pidusööming, seega on kahtlemata huvipakkuv, milliseid sööke ja jooke peol pakuti. Sellele küsimusele pole aga sugugi kerge vastata, sest ühtegi vakupeo menüüd pole säilinud ning vaevalt selliseid ka kunagi koostati. Vakuraamatud heidavad menüüle siiski mõnevõrra valgust. Tõsi küll, nendesse on kirja pandud peaaesjalikult talupoegadelt vakuandamiseks nõutud toiduained, samas seda, kuidas neid kasutati ehk mis toite nendest valmistati, raamatuist ei selgu. Kuigi andamite nimekirjade põhjal ei saa vakupeo täpset menüüd taastada, kujuneb nende põhjal vähemasti ettekujutus, mis toite seal üldse võidi pakkuda.

On veel üks moment, millele tuleb vakuraamatute puhul tähelepanu juhtida. Nimelt pärinevad paljud nendest Liivi sõja aegsest või järgsest ajast, kui vakupeo traditsioon oli hääbumas. Seega ei saa seal sisalduva info põhjal alati teha järeldusi vakupeo traditsiooni kohta üldiselt. Samas on menüü rekonstrueerimisel nende andmed hästi kasutatavad, sest nagu Lihula 16. sajandi alguse ja 1560. aastate vakuraamatutest selgub, püsis talupoegadelt nõutud andamite koosseis suhteliselt muutumatu.⁴⁹

Herbert Ligi arvestuste järgi oli n.-ö. puh-takujulistest vakulaua andamitest esikohal **õlu**.⁵⁰ Tavaliselt pidi iga vakus tooma seda vakupeoks tunni või paar,⁵¹ sageli ka roh-

⁴⁷ I. Arens. Muistseist vakupidustustest Eestis, lk. 39.

⁴⁸ Vt. M. Maurer. Alte Kulturgeschichte – Neue Kulturgeschichte? – Historische Zeitschrift 2005/280, lk. 287–288.

⁴⁹ H. Ligi. Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus, lk. 170.

⁵⁰ ETA, lk. 225.

⁵¹ Fr. Stackelberg. Das älteste Wackenbuch der Wiek, lk. 98.

kem.⁵² Ligi arvestused näitavad, et õlut võis ühe isanda kõigi vakuste peale kokku laekuda märkimisväärsel hulgal. Näiteks 1569. aastal tuli Kloostrimõisa 230 adratalult 33½ tunni õlut (see teeb seitsmendiku iga talu kohta); Lihula ordumõisa 88 adratalult laekus 29 tunni (s. o. kolmandiku tunni talult) ning Saaremõisa 75 adratalult 84 tunni (s. o. ühe ja üheksandiku tunni talult) õlut.⁵³ Ühe tunni maht oli varieeruv: u. 100–130 liitrit. Balthasar Russowi kirjeldus vakupeol toimunud õllejoomise kohta lubab arvata, et õlut tarvitati lausa hämmastavates kogustes: “Siis toodi välja suured puukarikad, mida nimetati kaussideks (*caussen*) ja mis on nii suured, et neis võidakse lapsi vannitada; ühest neist kaussidest jõid kaks meest teise kahe terviseks ning sedaviisi ikka edasi mitte ainult ühe kausiga, vaid paljude suurte ja väikestega, kuni nende silmad kirjuks läksid ja üks teist enam ei näinud; ning kes viimasena püsima jäi ja teisi kõiki oli laua alla joonud, see oli järgmisel päeval vapper kangelane ja sai palju au ja kiitust, nagu oleks ta mõne maa ära võitnud. [– – –] Siis hakkasid nad uuesti suurtest ja väikestest kaussidest üksteise võidu jooma ning igaüks oli selle peal väljas, kuis rüütliks saada ja auhinda võita.”⁵⁴

On ütlematagi selge, et tünnist või paarist siin juba ei piisanud. Osa vakupeo õllest (või muust alkoholist) töid kaasa isandad. Väo küla vakuraamatust tuleb see ka selgelt ilmsiks. 1550. aasta talvevakuseks ostsid raehärradest vöormündrid 2 tunni õlut ja 14 toopi viinamarjaveini.⁵⁵ Talupojad pidid sa-

mal ajal maksma iga pere ½ marka õlleraha ning kogu vakus andma tunni õlut.⁵⁶ Tarbitud õlle ja muu alkoholi kogusele mõjus kahtlemata asjaolu, et pidustused kestsid mitu päeva. Näiteks Sõrves käis foogtiga kaasas u. 20 meest, kes viibisid kohapeal kuni kaks ööpäeva.⁵⁷ Vakuraamatud näitavad, et peale õlle oli vakupeoks varutud veel **mõdu**, harva **õunaveini** ning isegi lõunamaist viinamarjaveini (reinveini, romenii´d, magusat hispaania veini *bastert´i*).⁵⁸ Kalleid veine töid peole kaasa isandad ise ja jõid need enam kui tõenäoliselt ka ise ära, kuivõrd viinamarjavein oli keskaja Liivimaal vaid valitutele mõeldud luksus.

Kuidas asjale ka ei vaataks, ikka ei pääse tõdemusest, et õlu oli vakupidustuste tähtsaim komponent. Ja mitte ainult koguseliselt, kuigi selleks, et Russowi kirjeldatud viisil õlut juua, pidi kogus kahtlemata suur olema. Õllejoomisel tundub olevat hoopis sügavam rituaalne tähendus. Õlle ümber toimus vakupeol palju – õlu kui kingitus, õlu kui vastukingitus. Väo küla talupojad pidid kinkima oma vakuõllest Tallinna raele ühe tunni õlut, raad omakord kinkis neile vakuõlleks 12 marknaela humalaid.⁵⁹ 1560. aastate vakuraamatutest nähtub, et kuigi vakupidu enam isandate ja talupoegade ühise peona tõenäoliselt ei peetud, said näiteks Tapuse talupojad vakulaua koormiste tasumise eest vastu kaks ämbrit õlut ja leiba.⁶⁰ Sama esines mujalgi. Matsalus sai vakus vastu kolm ämbrit õlut, Emmu vakus aga ämbri õlut ja leiba.⁶¹ Herbert Ligi interpreteerib seda rituaal-

⁵² Näiteks 1564. a. laekus Lihula nunnakloostri Korse vakusest sügisel 5½ tunni õlut, millest ½ tunni oli määratud maafoogtile ja 1 tunn kupjale. Võhma vakusest laekus samal ajal 6 tunni õlut, millest ½ tunni läks maafoogtile, ½ tunni talupoegadele, 1 tunn kupjale, 2 tunni oli mõeldud vakupeoks ja 2 tunni saadeti Lihula linnusesse, vt. H. Ligi. Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus, lk. 174.

⁵³ H. Ligi. Talupoegade koormised, lk. 80.

⁵⁴ B. Russow, *Chronica der Prouintz Lyfflandt*, lk. 42. Tõlkes lk. 85, 86.

⁵⁵ TLA, A. d. 54, l. 4.

⁵⁶ Vt. P. Johansen. Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte II, lk. 33.

⁵⁷ H. Ligi. Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus, lk. 173.

⁵⁸ TLA, A. d. 54, l. 4: *Noch vor xj stope rynschen wyn ij mr xxiij1/2 s. Noch vor iij stope basterth 1 mr xij s. Samas l. 37/25: Noch vor iij1/2 stop rumennyge xxv s.*

⁵⁹ P. Johansen. Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte II, lk. 33; TLA, A. d. 54, l. 4/8p: *Noch den buren ghedan thom wackenbeger xij mrlb hoppen kosten ij1/2 mr.*

⁶⁰ H. Ligi. Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus, lk. 174.

⁶¹ H. Ligi. Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus, lk. 170.

se tähendusega kingituste vahetamist (õieti küll selle varauusaegset rudimenti) aga kui talupoegade osa pidusöögist (ämbەر õlut ja leib).⁶² Õlle joomine, jooma õhutamine, üksteise terviseks joomine, võistujoomine koos revanšivõtmisega – see oli vakupeo tegevuse kandev telg. Võib-olla olekski vakujoodud sisuliselt sobivam termin. Õlle suurele osatähtsusele sellisel peol viitavad ka naaberladel juurdunud traditsioonid. Paul Johansen juhib tähelepanu, et Vene-Karjalas, mida valitses ja maksustas Suur-Novgorod, pidid teatud külad ühiselt hoolitsema õllepruulimise eest pidusöögiks, mis korraldati valitsejatele ja maksumaksjatele. Ala nimetati *perevaara* 'ks, mis on tuletatav vene sõnast *perevarit* – 'õlut pruulima'.⁶³ Skandinaavias säilis kaua traditsioon korraldada igal aastal pidusööming ning kõik peremehed olid karistuse ähvardusel kohustatud pruulima selleks mingi koguse õlut.⁶⁴ Õlle tähtsale osale viitab ka Soomes pikka aega püsinud paganlik vakakultus. Nimelt oli seal piksejumal Ukko vakk, mis pandi välja vihma kätte ja lasti viljateradel seal sees niiskuda. Sellest viljast pruuliti õlut ning peeti pidu, et pikse- ja vihmajumalat sõbralikult meeletada.⁶⁵ Vähemasti algselt oli vakupidudel oma koht ka eestlaste ühel vanimal igapäevasel joogil – mõdul. Kuid ajapikku tõrjus õlu mõdu pea täielikult kõrvale. Viimasest jäi vakuraamatuisse mälestusena märk talupoegadelt sisse nõutud mõduraha näol. Lihula vakuraamatu

(1518–1544) järgi nõuti kogu vakuse pealt 30 killingit mõduraha.⁶⁶

Kui igapäevaselt söödi keskajal palju teraviljast valmistatud toite, samuti kaunvilju ja köögivilju, siis pidulaua vaieldamatult tähtsaim komponent oli liha. Liivimaal oli nii maal kui ka linnas pidusöögiks peaaesjalikult mooritud veiseliha, tavaliselt härjaliha.⁶⁷ Nagu vakuraamatute sissekanded kinnitavad, polnud teisiti ka vakupeol. Talupojad pidid igal pool Liivimaal tooma vakupeoks **härgi** ja **lehmi**. Loomalihale sekundeeris vakulauas edukalt **lambaliha**. Mõnikord on peoks laekunud ka jäneseid.⁶⁸ **Sealiha** nõuti tihti n.-ö. töödeldud kujul – suitsutatult, soolatult, kuivatatult. 1565. a. Ruilas tõid talupojad 1 singi ja 4 tükki kuivatatud liha.⁶⁹ 1569. a. tõid Saaremõisas talupojad 18 naela sealiha kõrval 6 sea tagapoolt ja 12 seakülge.⁷⁰ Sealiha oli keskajal hinnatud eelkõige oma rasvasuse pärast, nii toodi vakupeoks seapekki või -rasva, mida tarvitati ilmselt loomaliha moorimiseks. Matsalu talupojad maksid talvevakustel 3 naela rasva.⁷¹ Vão küla talupojad tõid talvisele vakupeole iga talupere 3 seajalga.⁷² Suupistena on vakupeol pakutud ka **loomakeelt**.⁷³ Andamina laekus talupoegadelt veel **kanu** ja **hanesid**. Lihula nunnakloostrile kuulunud Korbe vakuses andsid talupojad 1564. aastal 2 lamba kõrval 50 kana.⁷⁴ Samuti toodi vakupeoks kanamune. Stackelberg väidab Lihula vakuraamatu põhjal, et kanamune nõuti u. kaks korda rohkem kui kanu.⁷⁵ See reegel

⁶² H. Ligi. Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus, lk. 174. Kingitus nõudis vastukingitust. Keskajal levinud maagilise arusaama kohaselt jäi, juhul kui vastukingitust ei tehtud, kingi saaja sõltuvusse selle kinkijast, vt. A. Gurevič. Kategorii srednevekovoij kul'tury, lk. 239.

⁶³ P. Johansen. Keskaegse maakogukonna mõned funktsioonid, lk. 120.

⁶⁴ A. Gurevič. Kategorii srednevekovoij kul'tury, lk. 242.

⁶⁵ P. Johansen. Keskaegse maakogukonna mõned funktsioonid, lk. 121.

⁶⁶ Fr. Stackelberg. Das älteste Wackenbuch der Wiek, lk. 97.

⁶⁷ Vt. I. Põltsam. Söömine-joomine keskaegses Tallinnas, lk. 85, 87, 92.

⁶⁸ Fr. Stackelberg. Das älteste Wackenbuch der Wiek, lk. 98, TLA, A. d. 54, l. 87/50.

⁶⁹ H. Ligi. Talupoegade koormised Eestis, lk. 80.

⁷⁰ ETA, lk. 226.

⁷¹ H. Ligi. Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus, lk. 174.

⁷² P. Johansen. Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte II, lk. 33.

⁷³ Väos nõuti üks loomakeel kogu vakuselt, vt. P. Johansen. Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte II, lk. 33.

⁷⁴ H. Ligi. Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus, lk. 174.

⁷⁵ Fr. Stackelberg. Das älteste Wackenbuch der Wiek, lk. 98. H. Ligi arvates nõuti vakupeoks igalt adralalt selle suurusele vaatamata 1 kana, vt. H. Ligi. Talupoegade koormised, lk. 79.

ei pruukinud aga igal pool kehtida.⁷⁶ Just kanad, samuti kanamunad olid vakulaua kõige kindlamad ja püsivamad komponendid. Kanamune võidi serveerida kas omaette roana või veelgi tõenäolisemalt tarvitati söögi valmistamisel (munakoogid jms.). Kokkuvõttes võib nentida, et veise- ja lambaliha, seasink, kanapraad ja kanamunad olid vakusöömingu obligatoorsed koostisosad.

Liharoogade valmistamisel kasutati keskajal mitmesuguseid maitseaineid, pidusöögil võimaluse korral aga idamaise päritoluga vürtse, nagu pipar, ingver, safran, muskaat jne. Vakuraamatutest üldiselt ei nähtu, et vakupeol oleks toidu valmistamisel kasutatud idamaiseid vürtse, teateid on vaid pipra- raha sissenõudmisest.⁷⁷ Talupoegadelt laekus vakuandamiseks maitsetaimedest ainult sibulaid.⁷⁸ Mõnikord võeti talupoegadelt mitte sibulaid, vaid sibularaha, mis võib näidata, et sibulaid ei olnud igal pool saada. Padise vakuses laekus näiteks 6 killingit sibularaha.⁷⁹

Pidusööming ei saanud valmida soolata. Seda nõuti sisse talupoegadelt ja töid kaasa ka isandad.⁸⁰ Vão vakuraamatu andmeil tarvitati nii peent kui ka jämedat soola ning tähelepanuväärsetes kogustes: keskmiselt 1–1,5 külimittu (s. o. 13–19 liitrit). Tallinnas on pidusööminguil eraldi käiguna serveeritud soola ja liha (*vles met solte*),⁸¹ see peaks seletama nii suure koguse soola vajalikkust. Vão pidusöökide valmistamiseks kasutati üldse laias valikus maitseained: sibulat, soola, küüslauku, petersellijuurt, äädikat ning isegi

kalleid idamaiseid vürtse – pipart, ingverit ja safranit.⁸² Seejuures olid maitseained selgelt n-ö isandapoolseks panuseks, nähtavasti kehtis sama tava mitte ainult Vão külas, vaid ka mujal.

Vakulauaandamiseks on nõutud kalu, seda rohkem ja suuremal hulgal rannakülade talupoegadelt. Kalu – **lesti, latikaid, räimi, vimbu** – nõuti kuivatatult, räimi osalt soolatult, samuti toodi vakupeo tarbeks värskeid kalu. Saaremõisas toodi vakuandamiseks 180 kuivatatud ja 180 värsket latikat ning 6000 räime.⁸³ Tuli ette, et mõnikord nõuti talupoegadelt sellist kala, mida nad ei püüdnud ise, vaid pidid ostma. Näiteks töid Karksi linnuselääni talupojad 1569. aastal 20 leisika latika ja 20 leisika muude värske kalade kõrval ka 600 **heeringat**.⁸⁴ Äratub tähelepanu latika sage esinemine vakulaual. Vão küla vakuraamatu andmeil ei olnud vakupeol pakutud kalade valik sugugi kasin: värske heeringas, lest, haug, kuivatatud ja värske tursk, latikas.⁸⁵ Samas olid kogused suhteliselt tagasihoidlikud, samuti väärrib tähelepanu, et need kalad olid raepoolseks panuseks pidusöögil. Ehkki kala vakulaualt ei puudunud, mängis see lihaga võrreldes selgelt teisejärgulist rolli.

Liha- ja kalaroogade kõrvale söödi vakupeol **leiba**, mis oli keskajal ju tegelik peatoitus. Tavaliselt oli tegu rukkileivaga, harvem nisujahust küpsetatud leivakestega. See tulenes mõistagi asjaolust, et nisu kasvatati Eesti alal suhteliselt vähe. Rohkem kasvatati nisu Hiiu- ja Saaremaal, Läänemaal ja

⁷⁶ Padise vakuses laekus igalt adramaalt 1 kana ja neli muna (H. Ligi. Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus, lk. 169), Vãos jälle igalt perelt 3 kana ja 3 muna, vt. P. Johansen. Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte II, lk. 33.

⁷⁷ H. Ligi. Talupoegade koormised Eestis, lk. 80, 86.

⁷⁸ H. Ligi. Talupoegade koormised Eestis, lk. 80.

⁷⁹ H. Ligi. Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus, lk. 169.

⁸⁰ Tapuse vakuses laekus ½ külimittu soola, samapalju ka Matsalu vakuses, vt. H. Ligi. Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus, lk. 174. Vãos oli sool raehärrade panuseks, vt. nt. P. Johansen. Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte II, lk. 38.

⁸¹ I. Põltsam. Söömine-joomine keskaegses Tallinnas, lk. 87–88.

⁸² P. Johansen. Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte II, lk. 37–38; TLA, A. d. 54, l. 25/37, 76 jne.

⁸³ ETA, lk. 226.

⁸⁴ H. Ligi. Talupoegade koormised Eestis, lk. 80.

⁸⁵ P. Johansen. Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte II, lk. 37–38; TLA, A. d. 54, l. 4/8p, 37/25, 45/77.

Lõuna-Eestis. Torkab silma, et vakupeoks toodud leibade arv oli üllatavalt suur: Lihula vakustest laekus kokku 1350, Saaremõisas 1600 ja Karksis 2000 leiba.⁸⁶ Tõenäoliselt oli tegu mitte hilisemast ajast tuntud 4–5-kiloste taluleibadega, vaid palju väiksemate leivakestega.⁸⁷ Võimalik, et neid küpsetati linnatoodangu eeskujul ning vahest üksnes vakupeo tarbeks. Linnas küpsetati väikseid ja kergeid, kõigest mõnisada grammi kaaluvaid leivakesi-saiakesi.⁸⁸ Nisuleiba-saia töid talupojad harva ja tunduvalt väiksemas koguses. Lihulas tuli 60 nisuleiba 1350 rukkileiva vastu ning Karksis 2000 rukkileiva kohta samuti 60 nisuleiba.⁸⁹ Mõnikord nõuti üldse ainult nisu-leiva raha. Näiteks Tapuse vakusest laekus 3 killingit nisuleiva raha.⁹⁰

Liha kõrvale söödi vähemalt mingil määral ka **köögililja**. Vakupeo tarbeks on talupoegadelt üldiselt harva köögivilju nõutud. Muhus laekus vakuandamina kapsaid ja naereid.⁹¹ Viimaseid on andamina märgitud ka Karksi vakuraamatus.⁹² Vão küla pidusööminguks muretses raad herneid ja porgandeid. 1551. aastal osteti Vãos kolme killingi eest prae juurde kurke (*vzytzen by de braden*).⁹³ Puuviljadest võis vakulauual leida õunu (võib-olla pirne?) ning päikleid.⁹⁴ Eksootilistest lõunamaa viljadest on vähemasti Vão vakupeol pakutud viigimarju ja datleid, samuti rosinaid.⁹⁵ **Juust** oli keskaja Liivimaal suhteliselt haruldane, sest eestlased ei tundnud juustu valmistamise kunsti. Juustu valmistasid vaid rannarootslased ja

Tafelfreuden im Mittelalter: Die Esskultur der Ritter, Bürger und Bauers leut. – Augsburg 1999.

neilt nõuti seda ka vakupeoks. Näiteks Tapuse vakuses laekus 4 naela juustu, Matsalus 6 naela juustu.⁹⁶ **Või** kuulus samuti pidusöögi menüüsse, jällegi nõuti seda rohkem rannarootsi talupoegadelt. Vakuandamiseks on nõutud või asemel ka võiraha.⁹⁷

Huvitav on ka nõudesse ja lauakatetesse puutuv. Vão külas osteti 1555. aasta erakorraliseks pidusööminguks punt rootsi (puu)vaate ja kimp (puu)taldrikuid.⁹⁸ Vão vakuraamatus leidub teade ka laudlina soetamise kohta.⁹⁹ Kuid kes tavapäraselt nõude jms. eest hoolitses? Taldriku aset täitsid leivaviilud, nuga oli igäühel endal kaasas, aga millelt toite servee-

⁸⁶ H. Ligi. Talupoegade koormised Eestis, lk. 80. Vakuraamatu andmeil 120 leiba 1 tünn (1 tünni maht 100–130 l).

⁸⁷ ETA, lk. 225.

⁸⁸ I. Põltsam. Söömine-joomine keskaegses Tallinnas, lk. 31–33.

⁸⁹ H. Ligi. Talupoegade koormised Eestis, lk. 80.

⁹⁰ H. Ligi. Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus, lk. 174; vt ka H. Ligi. Talupoegade koormised Eestis, lk. 80, 86.

⁹¹ ETA, lk. 226.

⁹² H. Ligi. Talupoegade koormised Eestis, lk. 80.

⁹³ TLA, A. d. 54, l. 40/26p. Väidetavalt näitab see vene mõju Liivimaa toitumistavadele, kuivõrd sõna *uritzen* peaks olema vene laensõna. *Uritzen* on tuntud eesti murretes vene laenuna, vt. A. Mänd. Pidustused kesk-aege Liivimaa linnades 1350–1550. Tallinna Linnaarhiivi Toimetised nr. 7. Tallinn, 2004, lk. 342; vt. ka F. J. Wiedemann. Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. St. Petersburg, 1869, lk. 1401: *ürits*.

⁹⁴ TLA, A. d. 54, l. 87/50, 89/51.

⁹⁵ TLA, A. d. 54, l. 77/45: *noch vor fygen, rossynen, plumen van dammasth, 1 mr ix fls?*

⁹⁶ H. Ligi. Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus, lk. 174.

⁹⁷ Vt. P. Johansen. Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte II, lk. 33.

⁹⁸ P. Johansen. Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte II, lk. 38.

⁹⁹ TLA, A. d. 54, l. 78/45p.

riti, millest õlut-veini joodi? Kes seisis näiteks hea Russowi kirjeldatud puust kausside olemasolu eest? Kas talupojad tõid need kohale? Küsimusi on siin rohkem kui vastuseid. Arvata võib, et peenemat sorti nõude ja laudlinade muretsemise eest seisis hea feodaalisandajane. Kõige tõenäolisemalt muretseisid talupojad oma ja isandad oma nõude eest. Samas läks tarvis ka toidu valmistamise nõusid, näiteks keedukatlaid, praevardaid jms. Tundub tõenäoline, et seal, kus pidu peeti, olid need kohapeal olemas.

Omaette küsimus on, kui suures koguses toitu vakupeol söödi. Vakuandamite põhjal arvestades tuli nt. Ruila vakusöömingul 1 tunni (keskmiselt 100–130 liitri) õlle kohta keskmiselt 50 leiba, ½ sinki, ½ lammast, 3 kana, 10 muna, 2½ naela võid, 1½ killingi eest sibulaid ja nisuleiba.¹⁰⁰ Kuid andamid tegeliku söögi hulka siiski ei peegelda. Mõnevõrra täpsema ettekujutuse ärasöödud toidu kogusest annab Vao küla vakuraamat, mis sisaldab andmeid nii rae kui ka talupoegade panusest pidulauale.

Tabel 1: Vao küla 1550. a. talvisel vakukostitusel tarvitatud toiduained¹⁰¹

Raehärrade muretsetud toiduained

1 veerandik härga
2 tükki soolaliha

2 ½ marknaela kuivatatud turska
2 latikat *bressem*
2 heeringat

saiakesed
½ külimittu peent soola
1 külimit jämedat soola
sibulat
(peterselli)juuri
õunu
äädikat
2 tunni õlut
1 veerandik pipart
11 toopi reinveini
3 toopi *bastert*(veini)

Talupoegadelt laekunud toiduained

2 lammast
kuivatatud liha
39 seajalga
1 sink
39 kana
39 muna
1 loomakeel

(13x) 4 killingit 1 marknaela või raha

1 tunni õlut

¹⁰⁰ A. Korhonen. Vakkaloitos, lk. 136; Ruilas 1565. a. enam vakupidu ei peetud, kuid vakuraamatus on toodud varem igaks kostituseks (kolm korda aastas) nõutud produktide määrad: 2 tündrit õlut, 100 leiba, 1 sink, 4 tükki kuivatatud liha, 1 hani, 6 kana, 20 muna, 5 naela võid, 3 killingit nisuleivaraha, 3 killingit sibularaha ja värsked kalu, 10 küünalt, 2 tündrit kaeru, 2 koormat heina, 20 kubu õlgi, 3 koormat puid. Sügisvakusel nõuti lisaks veel härg, vt. H. Ligi. Talupoegade koormised, lk. 80, 83; vrd. ETA, lk. 232.

¹⁰¹ TLA, A. d. 54, l. 4/8p.; P. Johansen. Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte II, lk. 34.

¹⁰² I. Põltsam. Söömine-joomine keskaegses Tallinnas, lk. 35, 91.

¹⁰³ TLA, A. d. 54, l. 6/9p.; P. Johansen. Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte II, lk. 37–38.

Need andmed näitavad, et pidusöögiks varutud lihakogused olid igatahes korralikud. Tõhusad kogused kompenseerisid toidu suhteliselt tagasihoidlikku valikut. Tähelepanu väärib seajalgade esinemine Vao küla vakuandami hulgas. Lähemat selgitust asjale ei oskagi siinkohal anda, märkida tuleb ainult seda, et 15. sajandi algul kuulusid seajalad ka Tallinna rae vastla- ja jõulupidusöömingute menüüsse.¹⁰² Pole põhjust kahelda, et vakupidu oli tüüpiline keskaja pidusööming, ehe keskaja söögikultuurile

iseloomuliku “barbaarse söögilusti” väljendus.

Keskmisest uhkemad olid Vao külas rukkikümnise sissenõudmise puhul peetud kostituspeod. Tõeliselt rikkalikuks muutus vakupeo pidulaud aga siis, kui raehärrad võtsid kaasa külalisi, nagu juhtus 1555. aastal. Siis tarbiti jooke tavapärasest rohkem ja suuremas valikus, toitude valmistamisel kasutati mitmeid idamaiseid vürtse, laual leidis lõunamaa puuvilju, pakuti delikatesskala (Tartu havi) ning juustu.

Tabel 2: Vao külas 1550. ja 1555. a. rukkikümnise kogumisel peetud kostitusel tarvitatud toiduained¹⁰³

27. juuli 1550

2 tunni kanget õlut
1 tunn kannu(kõrtsi)õlut

16 toopi reinveini
õunavein
1 veerandikku härja

2 tükki soolaliha
pipart

1 külimit jämedat soola
saiakesed
lestad

sibulad
hersed
petersellijuured
küüslauk

äädikas
viigimarjad

28. juuli 1555

3 tunni kanget õlut
1 tunn kannuõlut
½ tunni lauaõlut
63 ½ toopi reinveini
13 toopi õunaveini
¾ veist, härja
1 lammas
33 kana

½ naela pipart
1 lood safranit
1 külimit peent soola
2 külimitu jämedat soola
saiakesed

21 värsket heeringat
turska
2 Tartu havi
kuivatatud turska
sibulad

petersell
küüslauk
porgand
või
koorejuust
2 ½ toopi äädikat
1 korv viigimarju
1 leisikas datleid

Lisaks töid talupojad (13 taluperet) tüki kuivatatud liha, 1 keele, 2 head lammast ja ühe singi ning iga majapidamine 3 kana, 3 muna, või- ja kokaraha.¹⁰⁴ See oli märkimisväärne ja tegelikult ka erakorraline küllus. Pidusööki valmistamas käis Tallinna rae kokk.

Kuigi talupoegade ja linnaisade ühine pidusöögi nautimine Vão küla vakupidudel on kahtluse alla seatud,¹⁰⁵ siis vakuraamat seda kahtlust ei toeta. Nimelt leiab sealt vakupeo arvete päisesse märgitult, et raad on ostnud järgnevad (toidu)ained küla heaks (*dorppess besten*).¹⁰⁶ Viimast ei oska küll muud moodi tõlgendada kui rae panusega just nimelt ühisesse pidusöömingusse. Pidudes, kus olid koos ülem- ja alamkihid, ei olnud keskajal iseenesest midagi erakordset või ebatavalist. Seisuslikke vahesid mõistagi aktsepteeriti – igaüht kostitati vastavalt tema seisusele. Vaevalt küll istusid talupojad aga peolauas kõrvuti oma isandatega, sest keskaja kombe järgi kuulus igale tema vääriline plats laua ääres, kõige väarikamad olid teistest esile tõstatatud. Ka kuulusid parimad palad söökidest, haruldased road ja delikatessid kõige lugupeetumatele. Neile serveeriti toite esimesena, alles seejärel jõudis järg ülejäanuteni. Seega pole küsimus, kas talupojad nt. 1555. aasta kostitusel koos raehärradega pidutsesid, vaid selles, kui palju nemad selle aasta ebatavalisest küllusest osa said.

Hoopis tähelepanuväärsem on Vão vakupidude juures see, miks pidasid Tallinna linnaisad talupoegadega uhkeid pidusid veel 16. sajandi keskpaiku, ajal, kui maal hakkasid need pidustused juba hääbuma? Samas oli see just aeg, kui Euroopas toimus linnakodanike jõukama kihi n.-ö. feodaliseerumine.¹⁰⁷ Kodanikud üritasid aimata järele aadlike eluviisi. Võib-olla seepärast panid ka Tallin-

na raehärrad nii suurt rõhku traditsioonilisele feodaalisanda ja talupoja ühisele pidusöögile ehk vakupeole?

Kultuurikommunikatsioon

Pidusöök tähendas keskajal alati ka mitmesuguseid muid atraktsioone ja lõbustusi peale söömise-joomise, nagu muusika (eesti talupoegade armastatuim muusikainstrument oli Russowi järgi otsustades torupill – *sackpipe*),¹⁰⁸ tants, laulud ja mängud ning põnevad pajatused. Pole põhjust kahelda, et sellised meelelahutuslikud atraktsioonid olid ka sageli mitu päeva kestnud vakupidude osa. Nagu kirjutab kroonik Russow: “Ja kui kümnis oli makstud, siis prassiti ja elati kõigest väest lõbusasti. Seal alles algas õieti tolleaegse Liivimaa kunst, rüütlimäng ja tublidus.”¹⁰⁹ Vakuraamatud ei sisalda paraku kõikvõimaliku meelelahutuse kohta mingisugust informatsiooni. Erandlikult on vaid teada, et Tallinna linnaisad võtsid Vão külla rukkikümnise tasumise puhul peetud kostituspeole kaasa linnamuusikud.¹¹⁰

Sellisel suurel kollektiivsel pidusöögil nagu vakupidu oli keskajal tähtis koht üldises kommunikatsiooni-, iseäranis kultuurikommunikatsioonisüsteemis. Maaisanda või tema esindaja kaaskonnas saabus vakupeole mitmesuguseid inimesi kohalikele talupoegadele uudistamiseks. Ja inimeste juures oli nii mõndagi huvitavat tähele panna: nende kombeid, aga ka rõiva- ja jalatsimoodi, ehteid ja relvi, samuti oli võimalus kuulda võõrsilt pärit muusikat ning teha tutvust võõraste tantsude ja lauludega. Sellest kõigest saadi osa, seda märgati, ning mis meeldis, sellest võeti eeskuju, seda tehti järele. Ilmselt kõige suuremaid või paremini märgatavaid mõjutusi sai sel

¹⁰⁴ P. Johansen. Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte II, lk. 33.

¹⁰⁵ Vt. H. Ligi. Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus, lk. 171–173.

¹⁰⁶ Vt. nt. TLA, A. d. 54, 14/8p: *Item anno l den donnerdach vor lyctmyssen [01.1550] yn der wacken to Vete vorterth unde utegeven to dess dorppess besten van wegghen der stath wu hyr na volgheth:*

¹⁰⁷ G. Vogler. Europas Aufbruch in die Neuzeit 1500–1650. Stuttgart, 2003, lk. 301.

¹⁰⁸ B. Russow. Chronica der Prouintz Lyfflandt, lk. 43.

¹⁰⁹ B. Russow. Chronica der Prouintz Lyfflandt, lk. 42. Tölkes lk. 86.

¹¹⁰ P. Johansen. Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte II, lk. 38: *Noch den spelluden -Im. 27. s.*

Alwin Schultz. Deutsches Leben...

kombel talurahva rõivakultuur. Rõivaid ja selle detaile oli lihtsam üle võtta ja omaseks teha kui laule või lugusid, sest puudus keelebarjäär. Seda, et eesti nn. rahvarõivas on

mõjutatud keskaja rõivakultuurist, pole vaja eraldi tõestada.¹¹¹ Kuid üks isandadki said näha talupoja paremaid rõivaid, uhkeid saani- ja vankritekke, kauneid preese ja prosse

¹¹¹ Vt. nt. I. Manninen. Eesti rahvariiete ajalugu. Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat 1927.

jms. Talurahva kõige paremad, praktilisemad ja kenamad asjad leidsid tee ka võoraste isandate majapidamisse.¹¹² See suhtlemismiljöö oli soodus rahvuslikke ja seisuslikke vahesid ületavaks kultuurikommunikatsiooniks ja -vahetuseks, hiljem, suhete muutumisega kadus selleks soodne pinnas. Võib isegi küsida: kas mitte see asjaolu ei selgita näiteks eesti rahvarõivaste keskaegse üldilme püsimist?

Vakupeol oli arvestatav võimalus vastastikku mõõtu võtta ka söögikultuuris. Feodaalisandad puutusid seal kokku kohaliku söögikultuuriga, kuivõrd talupojad töid vakupeole omaküpsetatud leiba ja teisi n.-ö. töödeldud toiduaineid – soolatud, suitsutatud ja kuivatatud liha ja kala, oma pruulitud õlut ning ilmselt ka mõdu. Samuti oli talupoegadel võimalus tutvust teha isandate söömatavadega, sest lõppude lõpuks peeti ju ikkagi ühist söömapidu. Vähemalt osa pidusöömingu roogadest või isegi kogu söömaaja valmistas isanda kaasa toodud professionaalne kokk. Talupoegadelt kasseeriti aga sisse nn. kokaraha.¹¹³ Keskajal oli kombeks serveerida toite vastavalt isiku staatusele ja positsioonile ühiskonnas, mis tähendab, et on kahtlane, kas talupojad said vakupeol samaväärselt isandatega osa kõige peenematest roogadest ja kallitest lõunamaa veinidest. Näiteks Vao küla vakupeo arvetest nähtub, et 63,5 toobi reinveni kõrval osteti 13 toopi õunaveini (*appeldranck*),¹¹⁴ aga just 13 taluperemeest osales vakupeol. Nii tundub tõenäoline, et samal ajal, kui linnaisad nautisid reinveini, jõid taluperemehed lihtsamat õunaveini, luksusroogadest võisid talupoegade lauale jõuda aga peenema seltskonna ülejäägid. Samas on nõukogudeaegses kirjan-duses eriti kahtluse alla seatud talupoegade

datlisöömine vakupeol jälle päris tõenäoline.¹¹⁵ Vao vakupeoks osteti 1 leisikas, s. o üle 8 kg datleid, mis on küllaltki arvestatav kogus. Hinna poolest polnud need sugugi ekstreemselt kallid, nimelt maksis 8 leisikat nn Damaskuse ploome (*plumen van dammatsch*) 1 Riia marga.¹¹⁶ Sama palju pidi iga Vao küla talupere maksma nn. vakuseraha (*tho wacken gelde*).¹¹⁷ Kõrvalepõikena olgu ära märgitud üks huvitav detail, mis viitab Liivimaa talurahva “lähedasele seosele” datlitega. Nimelt kirjeldatakse ühes 16. sajandi lõpu reisikirjas, et Riias nähtud talunaiste keed koosnesid valgete meretigude karpide ja värviliste kivikeste kõrval ka datliseemnetest.¹¹⁸ Üks, mida kohalik talurahvas vakupeol oma isandate juures veel tähele panna ja neilt õppida võis, olid nende joomakombed. Ja kui mitte muud, siis arusaamise kõvast ollejoomisest kui igati õilistavast ja väärikast tegevusest võtsid talupojad omaks küll.

Vakupeo traditsiooni kadumine

Väidetavalt oli 16. sajandi keskpaigaks vakupidu kadunud Järva ja Harju ordudomeenis, Läänemaa piiskopimõisais ning enamikes eramõisates.¹¹⁹ Seevastu Saaremaal püsis see tava nähtavasti elujõulisena kõige kauem, kuid hiljemalt 1645. aastal kohustati sealgi talupoegi vakupeo andamid tervikuna mõisale üle andma.¹²⁰ Liivimaa iseseisvuse kaotus Liivi sõjas tõi kaasa maa jagamise Rootsi ja Poola (ajutiselt ka Taani) riigi vahel. See omakorda tähendas uusi maaisandaid, kes võtsid küll meelsasti üle vakuõiguse alusel laekuvate andamite sissenõudmise tava, kuid

¹¹² P. Johansen, H. v. zur Mühlen. Deutsch und Undeutsch im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval. Köln, Wien, 1973 (Ostmitteleuropa im Vergangenheit und Gegenwart, 15), lk. 394 jj.

¹¹³ Vaos võeti igal taluperelt 1 killing kokaraha (*kockes gelde*), vt. P. Johansen. Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte II, lk. 33.

¹¹⁴ P. Johansen. Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte II, lk. 37–38.

¹¹⁵ H. Ligi. Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus, lk. 171–173.

¹¹⁶ P. Johansen. Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte II, lk. 37.

¹¹⁷ P. Johansen. Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte II, lk. 33.

¹¹⁸ V. Helk. Reisikirjeldus Eestist 1592. a. – Tuna 2002, nr. 2, lk. 62.

¹¹⁹ ETA, lk. 225.

¹²⁰ I. Arens. Muistseist vakupidustusist Eestis, lk. 39.

vakupeo traditsiooni jätkamise suhtes erilist valmisolekut ei ilmutanud. Põhjusi selleks oli küllap mitmeid, kuid arvata võib, et maa uued isandad suhtusid pigem tõrjuvalt rahvapeosse, kus lihtrahvas väga tõenäoliselt harrastas kahtlaselt paganlikke kombetalitusi ning kus kõrgemate seisuste esindajadki ei demonstreerinud just kiiduväärseid kristlikke vooresi. Kriitikuid leidis teisigi. Luteri usu pastor Balthasar Russow siunab vakupidusid nende hukutava mõju pärast kasvavale põlvkonnale: “Seal nähti ka 14-aastasi aadlist kannupoisse, kes vanade eeskujul poolte ja täite kannudega teineteise terviseks jõid ja end selles harjutasid.”¹²¹

Kuigi mõnel pool kestsid vakupeod edasi, on Liivi sõda siiski selle traditsiooni väljasuuremise aeg.¹²² Aga Liivi sõda ei olnud siiski põhjus, miks vakupidude traditsioon katkes. Pidude hääbumine algas juba 16. sajandi algul. Rääkimata sellest, et nähtavasti ei olnud vakupidu juba varasematel sajanditel igal pool Eestis võrdsest elujõuline. Ilmar Arens näeb vakupidustuste arengus Eesti alal alates 13. sajandist piirkondlikke erinevusi. Põhjusena toob ta välja territooriumi jaotumise mitme maahärra vahel, samuti talupoegade õiguslik-majandusliku olukorra erinevuse. Ta leiab, et läänistatud maadel, kus muistsed haldusühikud paisati segi, ei kujunenud olud vakupidustuste traditsiooni jätkamiseks soodsaiks.¹²³ Vakupidustused olid rohkem välja arenenud Põhja- ja Lääne-Eestis ning Saaremaal, Ida-Eestis olevat need varem kadunud.¹²⁴

Vakupeo tähendus ei jäänud keskaja jooksul muutumatuks. Saab välja tuua mitmesuguseid põhjusi, nii majanduslikke, sotsiaalseid kui ka mentaalseid, miks vakupeo traditsioon

hakkas hiliskesk- ja varase uusaja algul hääbuma. Keskaja jooksul muutusid inimeste maailmast arusaamise viisid, nende väärtushinnangud. Hiliskeskajal hakkasid feodaalid üha rohkem tähelepanu pöörama seni põlatud majandustegevusele. Herbert Ligi osutab küll, et ilmselt kujunes juba õige varakult tava panna pidusöögist üle jäänud toiduained feodaalile n.-ö. kaasa, nii et need jõudsid tema keldritesse ja aitadesse.¹²⁵ Samas ei saa kuidagi põhjendatuks pidada Ligi arutlust, mille järgi: “Feodaalile oli loomulikult seda kasulik, mida suurem oli vakulaua jaoks laekunud produktide hulk ja mida vähem neist kulutati vakulauas.”¹²⁶ Selline mõtteviis iseloomustab kapitali akumulatsiooni pärast muretsevat kodanlast või kapitalisti, keskaja feodaalil olid teised eelistused. Tema oli huvitatud mitte vakupeolt võimalikult suure moonakotiga koju minekust, vaid et pidu ise oleks võimalikult suurejooneline. Feodaal kutsus peole külalisi, tahtes näidata oma mõjukust, rikkust ja võimu võimalikult suure seltskonnas. Tema jaoks oli rikkuse nautimise ülimaks tipuks oma vara kulutamine võimalikult suures seltskonnas.¹²⁷ Just sellisena kirjeldab vakupeo atmosfääri ka Russow. Oluline oli varanduse pillav kulutamine, mitte selle kogumine. Feodaalühiskonna kriteeriumide järgi polnud midagi hinnatavamalt peremehe heldekäelisusest. Seega mitte ainult majanduslik, s. o. kaubalis-rahaliste suhete areng, vaid ka mentaalsed muutused, teisenenud, varasemast erinevad arusaamad rikkusest ja võimust aitasid kaasa vakupeo institutsiooni kadumisele Liivimaal varase uusaja algul.

Muhu endise ordumõisa 13 vakusest laekus 1569. aastal kokku 4500 leiba, 97 tünni õlut, 7 härga, 17 lehma, 26 lammast, 14 siga,

¹²¹ B. Russow. *Chronica der Prouintz Lyfflandt*, lk. 42.

¹²² Vrd. A. Korhonen. *Vakkalaitos*, lk. 163; H. Ligi. *Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus*, lk. 175.

¹²³ I. Arens. *Muistseist vakupidustustest Eestis*, lk. 38.

¹²⁴ I. Arens juhib tähelepanu, et Ida-Eestis on “vaku”-tüvelisi sõnakujusid tänapäevani vähe säilinud. Lääne- ja Pärnumaal esineb aga lisaks üldiselt tarvitusel olevatele “vakamaale”, “külvil”- ja “veimevakale” veel rida samatüvelisi kohanimesid: “Vaka(u)lõpe”, “Vaka(u)põlde” jne., I. Arens. *Muistseist vakupidustustest Eestis*, lk. 39.

¹²⁵ H. Ligi. *Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus*, lk. 169.

¹²⁶ H. Ligi. *Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus*, lk. 169.

¹²⁷ A. Gurevič. *Kategorii srednevekovoj kul'tury*, lk. 229, 262.

26 hane, 2 vakka 1 külimit soola, samapalju kruupe, 130 naela rasva, 52 naela võid, samapalju seapekki, 390 muna, 390 kapsapead ja 13 külimitu naereid (1 külimit = u. 13 l), 13 sea tagapoolt, 26 seakülge, 255 kuivatatud latikat, 1 tünn soolakala.¹²⁸ Kogused polnud just tühihised ning ka rahasse ümber arvestatult oli sel kõigel väärtus! Samas oli kogu see kapsaste ja lammastega õiendamine, eriti olukorras, kus vakupidu kui pidusööming oli oma tähenduse minetanud, lihtsalt lõpmatult tüütu. Nii polegi imestada, et vakupeo andamid asendati lõpuks üldse rahamaksuga ning vakuraamatuisse jäid need kirja sööma- ja joomarahadena. Näiteks juba 16. sajandi algul olid oma vakuandamid söögiraha eest välja lunastanud Tallinna Jaani seegi vanad külad Patika, Limu ja Pajupää.¹²⁹ Ruhnus asendati vakupeo kohustus rahalise maksuga juba 1341. aastal, aga ilmselgelt oli selle põhjuseks raskesti ligipääsetavus regulaarsete kstituste korraldamiseks.¹³⁰ Lihula vakuraamatu (1518–1544) andmeil hakati 1520. aastatel talupoegi maksustama vakupidustuste söögi ja joogi n.-ö. asendusrahaga (*plegeration*).¹³¹ Sellegipoolest nõuti igalt vakuselt endiselt 1 härg, 1 lehm, 2 lammast, (mõnel juhul 2 siga), kanu ja mune. 16. sajandi keskpaiku ei nõutud piiskopi vakuste talupoegadelt enam õlle toomist, ilma õlleta aga ei saanud olla ka pidu. Tavaliseks muutunud vakukoormiste väljalunastamine rahas, kas osaliselt või täiel määral, oli märk rahaliste suhete elavnemisest. Raha peeti paremaks kui riknevaid toiduaineid. Selle tulemusena muutusid ka talupoegade ja isandate vahelised suhted. Varasemaid isiklikku laadi, otseseid ühiskondlikke suhteid asus välja tõrjuma raha kui universaalne suhtlemisvahend.¹³² Vakupidu kui keskaega kuuluv nähtus pidi taanduma ning teed andma uue aja tavadele ja inimsuhetele.

Kokkuvõtteks

Vakupeol on olnud pikk aja- ja arengulugu. Muinasaegse tagapõhjaga institutsioon elas üle Saksa-Skandinaavia vallutuse ja maa koloniseerimise. Oleks naiivne arvata, et ta kestis keskajal täpselt samasugusena edasi nagu muinasajal, tema sisu muutus, kuid kindlasti püsis selle vormis ja pidu saatnud rituaalides midagi algupärast. Vakupidu oli mitmepalgeline ja mitmete funktsioonidega institutsioon ning väärib just sellisena ka edasist tähelepanu ja uusi käsitusi. Ilmar Arens on rõhutanud, et muistsete vakupidude uurimine oleks üks võimalus jõuda lähemale eesti rahva mentaliteedi ja ellusuhtumise õigele tunnetamisele.¹³³

Inna Põltsam-Jürjo

(1969)

Lõpetanud 1992. a. Tartu ülikooli. 1996. a. *magister artium*. Alates 1993. aastast Ajaloo Instituudi teadur. Peamine uurimisvaldkond: kesk- ja varase uusaja linnaajalugu. Tegelnud ka Eesti vanema ajaloo allikate publitseerimisega.

¹²⁸ ETA, lk. 226.

¹²⁹ Vanem Tallinna Jaani haigemaja vakuraamat, lk. XV.

¹³⁰ H. Ligi. Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus, lk. 169.

¹³¹ Igalt adramaalt 12 killingit ja igalt üksjalalt 3 killingit, vt. Fr. Stackelberg. Das älteste Wackenbuch der Wiek, lk. 98.

¹³² A. Gurevič. Kategorii srednevekovoj kul'tury, lk. 262.

¹³³ I. Arens. Muistseist vakupidustustest Eestis, lk. 39.